

Archief van vroeger en latere
mededeelingen in betrekking tot Zeeuwsch
Genootschap der wetenschappen
1ste deel. Middelland. 1856-1863.

EENE HEIDENSCH E OFFERPLAATS

OF

WALCHEREN.

DOOR

Jhr. C. A. RETHAAN MACARÉ.

In de vergadering van het perpetuël comité van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen van den 3 December 1834 mogt ik een voorloopig verslag uitbrengen over de voorwerpen die gevonden waren in en bij zekeren Vliedberg, toen nog aanwezig in de nabijheid van het dorp Serooskerke in Walcheren, op de hofstede genaamd Luyxberg.

De eerste aanleiding daartoe was de ontdekking door mij gedaan, dat in den zomer van het jaar 1833 aan den voet van dien Vliedberg, aan de oost-zijde, onder het overschot van een' zwaren eikenhouten paal, welke nog de lengte had van 12 à 13 palmen, waren gevonden omtrent 15 stuks beenderen, aan ééne zijde met veel zorg gladgeslepen en aan beide einden met gaten doorboord, in eene zoodanige ligging, dat het voorkwam als waren zij vroeger door een' band, touw of riem (dat nu verteerd was) aaneengesnoerd geweest.

De welwillende hulp van den landbouwer en toenmaligen eigenaar PHILIPPUS SIX, reeds betoond bij een belangstellend bezoek van den Gouverneur der Provincie Zeeland en later bij de opgravingen, heeft ten gevolge gehad, dat een aantal voorwerpen zijn te voorschijn gekomen, bestaande behalve de reeds vermelde geslepen beenderen en een zeer merkwaardigen wervel van een walvisch, in krijt, asch, houtskool, verteerd

en vermolmd hout, beenderen van dieren, potscherven en steenen van verschillende soort en grootte, voorwerpen van metaal, waarvan de opsomming en beschrijving is overgenomen in de bij het Genootschap bekroonde verhandeling van den geleerden AB UTRECHT DRESSELHUIS, *de Godsdienstloer der aloude Zeelanders* ¹⁾.

Ik bragt dat voorloopig verslag uit, in het toen bestaande vooruitzicht, dat de hoogleeraar REUVENS later een bij hem onderhanden en veel omvattend werk over terpen en vliedbergen in het algemeen en in het bijzonder ook over dezen berg openbaar zoude maken. Zijn vroegtijdig en met zooveel regt betreurd overlijden heeft dat vooruitzicht vernietigd. Veel is daardoor voor de wetenschappen verloren gegaan, en ik mag het dus gelukkig achten, dat bij gelegenheid van de komst van REUVENS in Walcheren om zelf den Luyxberg te onderzoeken, hetwelk door opgraving in tegenwoordigheid van m^r. S. DE WIND en van mij, in den zomer van 1834, heeft plaats gehad, ik in staat ben geweest het oordeel van dien geleerde over den Vliedberg zelf en over verscheidene aldaar gevondene voorwerpen te kunnen opvangen om het in mijn voorloopig verslag mede te deelen. Daaronder behoort ook zijne beoordeeling van de tibia's of geslepen beenderen, die ook door hem in zijn' brief aan den heer DE WIND van 19 November 1834 *schaatsen* worden genoemd.

Alvorens evenwel verder te gaan, vermeen ik omtrent die tibia's te moeten mededeelen, dat zij onderzocht zijn geworden door den hoogleeraar VAN DER HOEVEN te Leiden, en door Z. H. Gel. voor paardenbeenen zijn herkend, die door eene chemische bewerking in een' verhard en versteenden staat zijn gebragt, dat nog later bevestigd is door Dr. J. C. HÖTSCHER, die ze op tweederlei wijze scheikundig onderzocht en bevond, dat de meerdere hardheid en zwaarte uitwerkselen

¹⁾ *Nieuwe werken van het Zeeuwsch Genootschap*, 2^e deel, 1^e stuk, 100-101.

waren van koolstofzuur, dat zich met de gewone beenderkalk had vermengd, terwijl de kleurverandering scheen te moeten toegeschreven worden aan ijzer-oxyde.

Eenige jaren te voren, omstreeks 1810—1813 waren twee of meer gelijksoortige beenderen in eenen vliedberg, die ten noorden van Serooskerke is afgegraven, gevonden en mede in het kabinet van het Zeeuwsch Genootschap geplaatst. De toenmalige voorzitter, de kundige LAMBRECHTSEN VAN RITHEM, was toen reeds van gevoelen, dat zij tot eene soort van schaatsen aan de vroegere bewoners dezer landen zouden hebben gediend. Dit gevoelen vindt bevestiging in het werk van STRUTT, *L'Angleterre ancienne ou tableau des mœurs des anciens habitans de l'Angleterre*, waarin hij gewag maakt van de in H. S. bestaande beschrijving der spelen van de Anglo-Noormannen door zekeren monnik van Canterbury, genaamd WILLIAM FITZ ETIENNE, overleden in 1191, waarin hij zegt: „Quand les „eaux étaient prises par les glaces les jeunes gens s'exerçoient „à glisser ou à lancer à l'envi les uns contre les autres de „grands morceaux de glace, mais ceux qui étoient plus ha- „biles attachoient à leurs souliers les os des jambes des ani- „maux et avec les batons armés d'un fer pointu qu'ils tenoient „en leurs mains, ils couroient avec tant de rapidité qu'ils „paraissoient fuir comme l'oiseau qui fend l'air ou comme des „dards lancés par une machine de guerre.”

Des te belangrijker is deze aanwijzing, omdat men behalve de gelijksoortige beenderen te Wijk bij Duurstede gevonden en door den geleerden oudheidkundige L. J. F. JANSSEN *wel- ligt als schaatsen* beschouwd ¹⁾ ook in Friesland in een terp nabij Rauwerd in de Grietenij Rauwerderlien een dergelijk been heeft ontdekt, hetwelk men bij het Friesch genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde huiverig was als eene schaats aan te nemen; doch waartoe men is overgegaan, nadat ik onder toezending aan dat genootschap van een been uit onzen

¹⁾ *Oudheidkundige mededeelingen*, d. I, bl. 40; d. II, bl. 90—91.

Vliedberg de daarvoor pleitende gronden had doen kennen, met zoodanig gevolg, dat het genootschap niet heeft gearzeld op de tentoonstelling van voorwerpen uit vroegeren tijd, door de maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam, in den zomer van dit jaar gehouden, de gevonden beenderen in te zenden en met den naam van oud *Friesche schaatsen* te bestempelen onder bijvoeging tevens van de door mij aangeboden Zeeuwsche schaats; waardoor ik in de gelegenheid ben geweest mij te overtuigen van de volkomen overeenstemming bij deze voorwerpen bestaande ¹⁾.

Een jaar te voren meende het Provinciaal Utrechts genootschap bij zijne tentoonstelling van oudheden enz. wijzer, althans voorzigtiger te zijn, door de bepaling van schaats, ondanks de door mij ingezonden schriftelijke opgaaft en aanwijzing, niet aan te nemen, maar daarvoor in plaats te stellen de kluchtige omschrijving onder n°. 410 van den catalogus van *stuk geslepen been afkomstig van het eiland Walcheren*. Ik meen daarop alleen te moeten aanmerken dat het ingezonden been volkomen geheel en zeer gaaf was: dat het dus niet *stuk geslepen* kon genoemd worden; terwijl ik wijders de verantwoording dezer omschrijving aan de redactie van dien catalogus overlaat.

Mag men het alzoo als bewezen aannemen, dat de gevonden beenderen gediend hebben tot een middel bij de vroegere bewoners dezer landen gebezigd, om zich op het ijs met snelheid te bewegen, zoo blijft het niet te min opmerkelijk, dat in het hoogere noorden dat middel niet in gebruik schijnt geweest te zijn — althans vindt men daarvan niet de minste vermelding in de anders zoo volledige *Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde herausgegeben von der königlichen Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde*.

Bij voornoemd verslag was nog onbepaald gelaten, of de Vliedberg als begraafplaats of als offerplaats moet worden

¹⁾ *Catalogus* n°. 2224—2228.

aangemerkt, en ik meen, dat men alnu de oplossing van dit belangrijke punt genaderd is, en dezen berg als eene voormalige heilige offerplaats der Germaansche of Druidische eerdienst zal kunnen beschouwen, op de twee navolgende gronden, als: *a*, op de plaatsbenaming van de streek waarin de Luyxberg gestaan heeft en *b*, op de waarschijnlijke terugvinding van den offersteen of Dolmen die vroeger aldaar is aanwezig geweest.

De tegenwoordige gemeente van Serooskerke, waarin de hofstede ligt, die vroeger op zijn bodem de thans geheel afgegraven Vliedberg zag verrijzen, was in vorigen tijd gesplitst in twee deelen, als het eigentlijke ambacht van Serooskerke en het Hondegems-ambacht ¹⁾. De naamsoorsprong van die laatste streek, lag tot dusver in het duister en het onderzoek daarnaar heeft tot belangrijke uitkomsten mogen leiden.

Als de oudste oorkonde voor de Duitsche taal, die in geschrift bestaat, wordt gehouden de vertaling in het Gothisch van de vier evangeliën, die door den bisschop ULPHILAS omstrecks het midden der vierde eeuw gemaakt werd; hij vervaardigde dit belangrijk werk om de Gothen en andere Duitsehe volken die toen nog met het letterschrift onbekend waren de christelijke godsdienst, die reeds wortelen onder hen had geschoten, meer en meer te leeren kennen en liefhebben. Het grootste gedeelte van die vertaling is in het bekende zilveren handschrift dat te Upsal in Zweden bewaard wordt, vervat. Bij onderscheidene bijbelplaatsen waarin van offerhanden wordt gesproken als MATTH. 9 : 13, MARCUS 9 : 49, LUCAS 2 : 24, JOHANNES 16 : 2, MATTH. 5 : 23, 24 en LUCAS 1 : 11 wordt het woord *offer*, of de daad daarmede gemeend, door *hun*, *hune*, *huns* of *huns*l overgezet ²⁾. Naar de Duitsche tongval worden die woorden *hoen*, *hoene*, *hoens* en *hoens*l uit-

¹⁾ Zie de kaart van Walcheren van D. H. CAREL en A. HATTINGA.

²⁾ J. GRIMM, *Deutsche Mythologie*, 3^e Ed., bl. 58. BUDDINGH, *Verhandeling over het Westland*, bl. 325.

gesproken, en zijn dus gemakkelijk hier te lande in *hou* enz. overgegaan. Daar het nu geen betoog behoeft, dat *gem*, *hem*, *heim*, een huis, een verblijf of eene plaats beteekent, zoo zal ons Hondegem (of Hunslegem) letterlijk door *offerplaats* kunnen veriaald worden, even als door BUDDINGH *Hunslo* als offerlo, *Hondslaer* als offerlaer enz. wordt aangewezen ¹⁾, en mag men dan met de meeste waarschijnlijkheid den Luyxberg voor de offerplaats houden, waaraan die streek den naam van *Hondegem* heeft ontleend.

Men vond zoodanige offerplaatsen, volgens de berigten van alle oudheidkundigen, steeds in het midden van heilige wouden of bosschen, en dit zal dus ook wel het geval zijn geweest met onzen Vliedberg: — naar alle waarschijnlijkheid is het bosch van de tegenwoordige buitenplaats Noordhout, thans het eigendom van Mr. P. N. SCHORER, nog een overblijfsel van het vroegere heilige woud. Dit bosch is van den Luyxberg niet verder dan ongeveer 340 Ned. ellen verwijderd, en zal zich in vorige tijden ten westen over geheel Hondegems ambacht en welligt verder uitgestrekt hebben, als wanneer de aangewezen offerplaats in het midden van het woud zal gelegen zijn geweest. De gesteldheid van het bosch van Noordhout, dat ik sedert vijftig jaren ken, had mij vroeger dikwerf doen vermoeden, dat men daar nog eene van die weinige plaatsen in Walcheren vond, waarvan de grond zich ongeroerd in den oorspronkelijken staat bevond, en de gissing dat het nog een overblijfsel van het heilige woud is, wordt daardoor versterkt.

Na de invoering toch van het Christendom in deze streken, zijn de plaatsen, aan de heidensche eerdienst gewijd, aan de Christelijke geestelijkheid overgegaan ²⁾; — men vindt daarvan het bewijs in het bouwen van kerken, waar vroeger tempels of andere heidensche dienstplaatsen aanwezig waren, en

¹⁾ BUDDINGH, als voren, bl. 324.

²⁾ DRESSELHUIS, *de Godsdienstleer der aloude Zeevaarders*.

de kerk van Serooskerke, zoo zeer in de nabijheid, bewijst dit almede; in latere tijden werd ook op geringen afstand het beroemde vrouwenklooster der Premonstreiter orde van Zoetendale ¹⁾ gesticht, en was het huis op Noordhout de woning van den Proost of overste van dat klooster ²⁾. Dat huis, later verbouwd en uitgebreid, draagt nog innerlijk onderscheidene sporen van zijne oudheid. — Volgens de overlevering zoude er zelfs een onderaardsche gang hebben bestaan, die van dat huis naar het klooster van Zoetendaale geleidde, doch daarvan is tot heden niets ontdekt.

Na de reformatie en de opheffing der kloosters werden vele geestelijke goederen verkocht, en schijnt het heilige woud, zoo dit niet reeds vroeger geschied was, met uitzondering van een gedeelte gerooid te zijn, doch het Huis van Noordhout met zijn omgevend bosch, is tot heden blijven bestaan, en zijne benaming die van oude herkomst schijnt, mag daarbij niet onopgemerkt worden gelaten. Wie zegt ons of Noordhout niet eene verbastering van *Niorthout* kan wezen, en ons alzoo nog den naam aanwijst van den God NIORT, den Neptunus van het Noorden en die tevens de God van het vuur was ³⁾, aan wiens eerdienst de offerplaats en het woud, waarin die gelegen was, welligt is toegewijd geweest; — van de bepaald noordelijke ligging van deze plaats kan althans de naam niet ontleend zijn, daar die midden in het eiland en niet in het noorden daarvan ligt. — Wanneer men echter noord blijft behouden, zal het denklijk eene relatieve aanwijzing zijn, b. v. ten opzichte van Middelburg; doch meer waarschijnlijk bij tegenstelling van een ander hout of bosch, dat ten zuiden was gelegen, en dit doet mij gissen dat er in het eiland ook

¹⁾ Men zie over Zoetendaal of Soetendael ook de aantekening van LIEVEN FERDINAND DE BEAUFORT, opgenomen door P. SCHELTEMA in *Oud en Nieuw*, bladz. 31.

²⁾ Men vindt in de *Oudheden en Gestichten van Zeeland* door H. v. R. opgaaf van 5 Proosten, die geleefd hebben van 1476—1599.

³⁾ GRIMM, *Deutsche Mythologie*, bladz. 198.

een zuider heilig woud heeft bestaan: ik durf mij echter niet te ver op dit veld wagen, maar meen alleen te mogen wijzen op Oost-Souburg, waar, naar het gevoelen van AB UTRECHT DRESSSELHUIS, de eerste kerk op Walcheren zoude zijn opgetrokken ¹⁾ op de nabijgelegene Abeelen, die het bestaan aldaar van een voormalig bosch of boomrijke streek schijnen aan te duiden — op Ritthem met den heuvel of Vliedberg van Nieuwerve, waarbij wij een tweeden uitgang op *hem* vinden, zonder dat de eerste lettergreep van dien naam nog is uitgelegd. — Welligt was het oudtijds Rot-hem of Ret-hem (roode toren) en stond het mede met de dienst van NIORT of de vuurdienst in verband. (Men leze daarover na het aangehaalde werk van D. BUDDINGH, bl. 273). Vooral vestigden men de aandacht op *Rottum*; daar weet men, dat oudtijds ook eene heilige plaats of tempel bestaan heeft, die naderhand door eene beroemde abdijkerk is vervangen — de verwantschap van de namen Ritthem en Rottum kan welligt uit gelijke bestemming zijn voortgesproten. Hoe het zij, latere ontdekkingen zullen misschien dit vermoeden bevestigen. Thans kan ik mij bepalen bij de waarschijnlijke aanwijzing van het Noorder heilige woud of hout van Walcheren en de daar bestaan hebbende offerplaats ²⁾.

Voornoemde heer DRESSSELHUIS in zijne *Godsdienstleer der aloude Zeelanders* ³⁾ zegt, dat in het Noorden de offers gewoonlijk ontstoken werden op den top eens heuvels, in welks nabijheid een paar andere lagen — dit is ook waarschijnlijk hier het geval geweest; althans heb ik reeds hiervoren ge-

¹⁾ *Wandelingen door Walcheren*, bladz. 40.

²⁾ Onder de bewerking dezes, komt mij in handen de *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis* door H. Q. JANSSEN en J. H. VAN DALE, waarin van eerstgemelden een stuk is geleverd over de naamsafleiding van Souburg, welke naam hij terugbrengt tot Zubburch en Zuidburch: — welligt is dan het vroegere hout door een burch vervangen, en is alzoo Zuidhout, Zuidburch geworden.

³⁾ Zie bladz. 44.

sproken van een in 1810—1813 afgegraven Vliedberg ten noorden van Serooskerke, waarin ook tibias's of oude schaatzen zijn gevonden; die ten zuiden is misschien nog bestaande of is in veel vroegere jaren vernietigd.

Tot deze offerplaats behoorde noodzakelijk een offersteen, die bij vroegere nasporingen niet is ontdekt, doch dien ik meen bij mijn laatste verblijf op Noordhout, in de maand Junij jl., terug te hebben gevonden, niet op of onmiddellijk bij den Luyxberg, doch op den korten afstand van nog geen 400 Ned. ellen aan den voet van den dorpsstoren van Serooskerke, alwaar hij is dienende tot drempel voor de torentrapdeur, die ongeveer 5 palmen boven den beganen grond in den toren is gemetseld, en om welke te bereiken een opgang noodzakelijk was, waartoe men zich van dien steen heeft bediend, die los op de aarde zonder eenige inmetseling en zonder dat men de moeite heeft genomen om die passend tegen den torenmuur te bewerken, dáár liggende is. — De steen is van Bentheimer zandsteen, is onbehouwen even als een groote keisteen, afgerond aan de achterzijde, waarmede hij tegen den toren ligt, hij is lang 18 palmen, breed 7 palmen en hoog 3 palmen 7 duimen. — Het specifieke gewigt van de steensoort is bevonden 2,5, hetgeen vrij wel met de hardheid van den zuiveren kiezel (die iets meer is) overeenkomt — hij zal dus een gewigt hebben van p. m. 1575 Ned. of ruim 3100 oude ponden.

Hij is aldaar volgens algemeen bericht van de inwoners van Serooskerke sedert onheugelijke tijden geplaatst geweest, doch behoort blijkbaar niet tot den bouw van de kerk of toren, zoodat men het daarvan gemaakt gebruik als toevallig moet beschouwen.

Het is bekend, dat het eiland Walcheren geen oorspronkelijke steenen of keijen oplevert; zoo dat dit blok van elders moet zijn aangevoerd, en het is niet waarschijnlijk, dat men een steen van dat gewigt daarheen zal gebragt hebben met geen ander doel, dan hem tot drempel of opgang te doen

dienen waartoe men met meer gemak een gemetselde trap van weinige baksteenen had kunnen daarstellen.

Met meer grond mag men dus gissen, dat men bij den bouw van den toren de behoefte van een' hoogen drempel ontwarende, een steenblok, dat zich in de nabijheid bevond, daartoe heeft gebezigd. Zoodanig een steen was op den Vliedberg, geen 100 Rhijnl. roeden van den toren verwijderd, aanwezig, terwijl het ook wel mogelijk is, dat tijdens de stichting van de kerk de geheugenis nog levend was van de vroegere bestemming van den offersteen, en dat men hem om die reden eene verachtelijke plaats bij het godshuis heeft toegeschikt, om dit overblijfsel der heidensche eerdienst door de geloovigen met voeten te laten betreden; ik meen, dat ook daarvan meerdere voorbeelden bestaan; bij de afgebrande kerk van Domburg althans was ook een stuk van de Nehalennia-steenen als drempel voor de consistorie-kamer geplaatst.

De steen, heb ik reeds gezegd, is onbehouwen; de Druïdische offersteenen waren steeds in dien toestand, vermits zij door het gebruik van den beitel ontheiligd zouden wezen; — alleen vond men er soms een vijfhoekig figuur (pentagone) op, volgens J. B. BOUCHÉ DE CLUNY, in zijn werk *Les Druïdes* ¹⁾; andere schrijvers, waaronder LISCH VON ESTORFF enz., vermelden dat in het buitenland steenblokken gevonden zijn nu eens alleen staande, dan drie of meer altaarvormig opeengestapeld, op welker oppervlakte geulen en rond-uitgeboorde kuiltjes zichtbaar waren, en die men vermoed heeft altaren geweest te zijn, omdat die geulen en kuiltjes aanleiding gaven tot de onderstelling dat daarop plengingen zouden verrigt zijn; soortgelijke steenen zijn ook in Drenthe gevonden ²⁾, alsmede een aan de Vuursche in de provincie Utrecht, welke door Mr. J. SCHELTEMA is beschreven ³⁾, waarbij wel geen kuiltjes bestaan,

¹⁾ Pag. 134.

²⁾ Dr. L. J. F. JANSSEN, *Oudheidk. Verhandelingen en Mededeelingen*, 1° stuk, bl. 22 en 23 en *Drentsche Oudheden*, bl. 14 en 15.

³⁾ *Geschied- en Letterk. Maastricht*, 5^e deel, 2^e stuk, bl. 35.

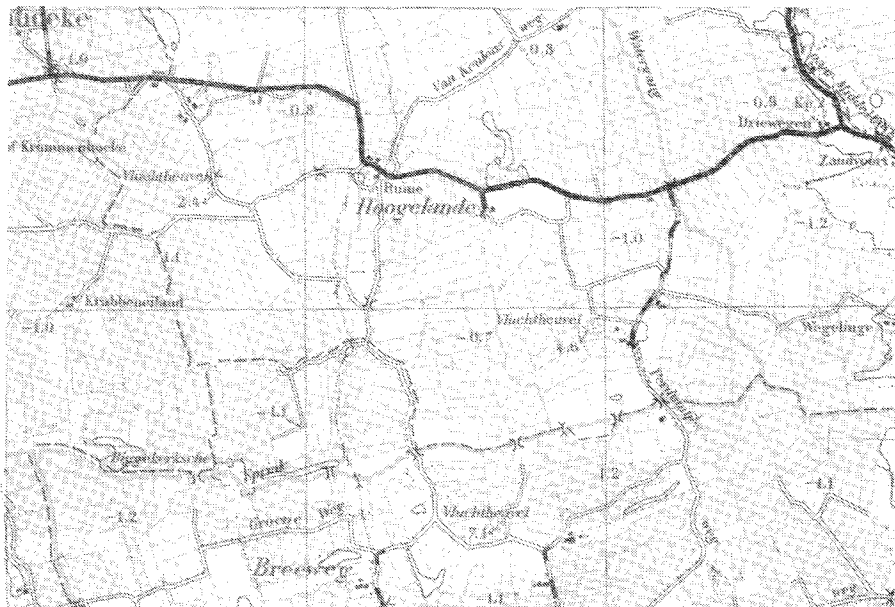
Utrecht, 30 september 1858.

De stichting van de kapel van Hogelande in 1189

P. A. HENDERIKX

Op Walcheren wordt in de periode tussen globaal 1150 en 1270 een opvallend groot aantal parochies gesticht; onder andere in 1189 de parochie Hogelande, dit jaar precies achthonderd jaar geleden en derhalve reden om aan de achtergronden van dit gebeuren enige aandacht te besteden.

Ruim drie kilometer ten westen van Middelburg, midden in een vlak weidegebied ligt wat men pleegt te noemen de kapel van Hogelande. Van dit waarschijnlijk 15e-eeuwse bouwwerk, dat, vóór het in 1965 werd gerestaureerd, eeuwenlang een ruïne is geweest, zullen velen de oorspronkelijke functie niet kennen. En ook niet kunnen raden, want sedert op Walcheren na de inundatie van 1944 al te veel van het historische wegen- en verkavelingspatroon is uitgewist, is er in Hogelande weinig meer dat er op wijst dat hier eens een dorpje heeft gelegen en dat de „kapel” niets anders is dan het restant van de voormalige dorpskerk. Ook vóór de inundatie van 1944 was het dorp al lang zo goed als verdwenen, maar toen weerspiegelden de dorpsring rond de kerkruïne en de daar samenkomende weggetjes tenminste nog de structuur van de voormalige nederzetting (zie kaart I).

*Kaart I. Uitsnede uit de topografische kaart 1 : 25.000 van 1940.
De oude contouren van het dorp zijn nog zichtbaar.*